

Stefan Warchoł

Właściwości językowe rot kościńskich z lat 1410-1428

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne 10, 285-316

1955

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Należy dodać, że są to już resztki rot kościańskich, jakie się w ogóle z 15 wieku z tego terenu zachowały³. Dalsze partie takich ksiąg grodzkich i ziemskich zaginęły. Te księgi, z których korzystałem, są zniszczone, stanowią najczęściej tylko szczątki dawnych kompletów ksiąg. Obecnie uporządkowano je na nowo, ponumerowano poszczególne karty rękopisu i w ten sposób skompletowano 3 następujące tzw. rolki:

Rolka nr I — z lat 1412—1420

„ nr II — z lat 1416—1427

„ nr III — z lat 1423—1428

Dochodzi jeszcze do tego księga nr 3 (arabskie) z lat 1405—1412, z której wykorzystałem materiał z lat 1410—1412 (lata 1405—1410, jak to już wyżej podkreślałem, są uwzględnione u Piekosińskiego).

Opracowane przeze mnie rotę, w liczbie 1020, zostały napisane przez 13 pisarzy: A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N. Wziąłem pod uwagę cały materiał, ale w opisie na pierwsze miejsce wysuwa się stale pisarz A, który jest autorem 889 rot (87% całości materiału). Często też jest w mej pracy wspomniany pisarz G, autor 76 rot (7,4%). Pisarz G wyróżnia się spośród innych tym, że w wielu wypadkach stosuje pisownię na wskrós fonetyczną. Z tych przede wszystkim względów jest on w toku pracy, obok pisarza A, podkreślany.

Pragnę również zaznaczyć, że w pracy niniejszej szczególnie duży nacisk położono na właściwości fonetyczne rot. Praca ma charakter opisowy.

1. Samogłoski nosowe⁴

W rozdziale tym omawiam pisownię samogłosek nosowych u pisarza A. Jego materiał cytuję w koniecznym skrócie jako ilustrację do tabel. Materiał reszty pisarzy zestawiam tylko w tabelach, by pracy nie obciążać zbyt materiałem wątpliwej wartości.

Materiał pisarza A dzielę na 2 okresy: lata 1410—1420 oraz 1420—1428 z tego względu, że widoczne są całkiem wyraźne różnice w oznaczaniu samogłosek nosowych między tymi dwoma okresami. Materiał reszty

³ Roty te są częścią materiału rot i zapisek sądowych wielkopolskich, których kompletne wydanie przygotowuje obecnie prof. Wł. Kuraszkiwicz. Ta okoliczność zwalnia mnie od bardziej szczegółowego ich opisu. — Dodatkowo wypisałem jeszcze 35 rot z lat 1423—1438, które znajdują się w luźnych kartkach rękopisu. Są one jednak bardzo zniszczone i nie zlokalizowane. Odpis tych rot przekazałem prof. Kuraszkiwiczowi. W tym miejscu zostały pominięte.

⁴ Materiał w zakresie nosówek oraz zaimków *mę cię się // mę cie się* został już częściowo wykorzystany przez Wł. Kuraszkiwicza w pracy pt. *Tło społeczne rozwoju polskiego języka literackiego. Z dziejów powstania języków narodowych i literackich*. Warszawa 1956, s. 55 i 57—59.

pisarzy (oprócz pis. B i C, których pomijam) występuje tylko w drugim okresie (1420—1428). W tabelach nie uwzględniam nazw własnych i formacji od nich pochodnych.

Dzisiejsza samogłoska *ę* u pisarza A w pierwszym okresie (1410—1420) oznaczona została:

w pozycji przed dwuwargowymi (-P) przez 1) *am* 5 r.: *rambicz* I-352, II-359 (2 r.)⁵, *damby* I-46, *dambow* 48 v, 2) przez *an* 3 razy: *odstanpicz* I-53 v, *zastanpicz* 408 v, II-155 v, 3) przez *q* (tzn. *a* przekreślone z góry na dół, oznaczone w tej pracy z braku odpowiedniej czcionki przez *q*) 1 r.: *Iasırzqba* II-238 v;

w pozycji przed przedniojęzykowymi (-T) przez 1) *an* i *ā* (tzn. też *an* w średniowiecznym skrócie) 306 r., np.: *dzewantnosto* II-279 v, *zandacz* I-427, II-189; *oglandacz* 250, *ranczicz* I-161 v, *swanti* 12 v, *swāti* (prawie w 100% w tym samym wyrazie *święty*) I-14 v, 2) przez *q* (tzn. *a* przekreślone) 16 r., np.: *podsqdek* II-122, *dzewqcz* I-388, *wyrqczicz* II-259 v, 3) przez *a* 8 r., np.: *pyenadzy* II-275, 279 v, *dzewacz* 279, 4) przez *o* (tzn. o przekreślonej) 7 r., np.: *pyocz* II-110, *dzewocznicze*, *Roczil* 3/ 191 v, 5) przez *en* 3 r.: *wenczey* I-232, 240, *wenczeyey* II-13;

w pozycji przed tylnojęzykowymi (-K) przez 1) *an* 9 r., np.: *dzankowqlmu* (!) I-97, *rankom* 133 v, *prziszangy* 'przysięgi' I-301 v, 2) przez *q* 7 r., np.: *rąkoyemstwa* I-427, II-189, 262 v, 3) przez *o* 3 r.: *wrąkoyemstwo* I-128 v, *rąkome* 139 v, *zarøkø* 151 v;

w pozycji przed szczelinowymi (-S) przez 1) *an* i *ā* 32 r. (pisownia wybitnie niekonsekwentna), np.: *czanscz* I-5, 58 v, 72 v (2 r.), 74 v (2 r.), 115, *mansza* I-58, *manszem* 224 v, *māsza* (tzn. *qn* — znak zanotowany wyjątkowo) I-175 v, *masza* 'mięsa' I-263 v, 2) przez *q* 7 r.: *mązem* II-188 v, *mąza* I-5, *mąsem* 'mężem' 427, *zacząszcz* I-254 v, *nacząszcz* II-172, *smowąszmy* 'zmowę-śmy (mieli)' I-430, II-192;

w pozycji przed płynnymi (-L) przez 1) *q* 1 r.: *wszqły* 'wzięli' II-248, 2) przez *o* 18 r., np.: *wszøla* 'wzięła' I-37 v, 242, 355 v, *zayøla* 304 v, *wszczøgnøly* 232, II-9 v oraz 3) przez *o* 1 r.: *yolismy* 'jeliśmy' II-179, co jest najprawdopodobniej zwykłą omyłką pisarza, gdzie znak *o* wystąpił zamiast *ø* (o przekreślone) z opuszczoną w pośpiechu kreską /;

w pozycji wygłosowej przez 1) *q* 107 r., np.: *dzedzinq* (acc. sg.) I-176 v, 292 v, II-87, 136, 176, 213 v, *wkłodq* I-343 v, *drogq* (acc. sg.) II-227 v, 239 v, *pastwq* (acc. sg.) II-131 v, 2) przez *a* 10 r.: *swatcza* (świadcze) II- 228, 238 v, 239 v, 253, 270 v, *dzedzyna* (acc. sg.) I- 52 v, *dzedzina* 255 v, II-29, 281, 3) przez *o* 113 r., np.: *Szuknø* (acc. sg.) I-5, *vmowø*, *vinø* (acc. sg.) I-58 v, *nazastawø* 72 v, 4) przez *o* 4 r. (najprawdopodobniej są to również zwykle

⁵ Cyfra rzymska oznacza numer rolki, arabska — numer karty i strony rękopisu; v oznacza stronę verso.

omyłki pisarza, gdzie *o* równa się *ø* z opuszczoną w pośpiechu pionową kreseczką /): *swatczo* (1 os. sg.) 3/186, I-5, II-40, *zastawo* (acc. sg.) II-185 oraz 5) przez *e* 1 r.: *polowicze* (acc. sg.) I-272 v.

Tabela A. Sposób oznaczania samogłoski *ę* u pisarza A w latach 1410—1420.

znaki	-P	-T	-K	-S	-L	wygłos	Razem
am	5	—	—	—	—	—	5
an <i>ā</i>	3	233 + 73	10	29 + 4	—	—	351
ą	1	16	7	7	1	107	139
a	—	8	—	—	—	10	18
ø	—	7	3	—	18	113	141
o	—	—	—	—	1	4	5
e	—	—	—	—	—	1	1
en	—	3	—	—	—	—	3

Omówienie materiału we wnioskach przy końcu rozdziału.

Dzisiejsza samogłoska *ą* u pisarza A w pierwszym okresie (1410—1420) oznaczona została:

w pozycji -P przez 1) *am* i *ā* (też *am*) 10 r.: *rambil* I-46, *urambil* 48 v, *obrambil* 164 v, *porambyly* 347, *rambily*, *damb* (2 razy) I-164 v, *postampil* 94, *dzewoslamb* II-75 v, *dzewoslāb* I-323, 2) przez *an* 3 r.: *ranbil* 3/163 v, *swstanpil* I-318 v, *postanpiwszy* 384 v, 3) przez *ą* 1 r.: *wstąpila* II-185, 4) przez *ø* 1 r.: *odstøpil* 3/187;

w pozycji -T przez 1) *an* i *ā* 77 r., np.: *woszmidzeszanth* I-68, *poczantkem* 54, 187 v, *przisandny* 56, *prziszand* II-211, *penādze* I-166 (tylko 1 przykład), 2) przez *ą* 28 r., np.: *sedm dzesąd* 3/191 v, *poczåtkyem* II- 228, *trawącz* ('trawiać') 142 v, *bronącz* 227 v, 3) przez *a* 2 r.: *menaczgo* ('mieniać go') II-143, *osadzalmu* ('osądzał mu') 176, 4) przez *ø* 15 r., np.: *dobywayøcz* II-84 v (2 r.), 142 v, *penødze* I-194 v, *yedzøcz* 180;

w pozycji -K przez 1) *an* 8 r.: *kulankam* ('ku łąkom') I-115 v, *lanky* 254 v, II-27, 252 v, *lanką* I-412 v, II-188 v, *lanku* 431 v, *zamiankø* (!) ('za łąkę') I-113 v, 2) przez *ą* 1 r.: *ląką* II-427;

w pozycji -S przez 1) *an* 1 r.: *naxanszey* II-179, 2) przez *ąn* 1 r.: *zamąnsz* I-272 v, 3) przez *ą* 6 r.: *zamąsz* I-297, *yąsz* II-431, *oyąsz* 87 (2 r.), 111 v, 166 v, 4) przez *ø* 16 r., np.: *oyøsz* I-58 v, 115 v, 133 v, 176 v, II-16 v, 176, *møz* I-203, *Iøwszy* 260 v;

w pozycji -L przez 1) *ą* 23 r., np.: *wssäł* II-276, *wzął* I-427, *yął* II-87 v, 257, 2) przez *a* 3 r.: *yal* I-29 v, *obyal* 52 v, *zayal* II-267 v, 3) przez *ø* 44 r.,

np.: *newzøl* II-119 v, *yøl* I-208 (2 r.), *vpomønøl* 'upomioną' I-139 v oraz 4) przez o 1 r.: *cløl* 3/163 v;

w wygłosie przez 1) *q* 93 r., np.: *trzczęq* I-272 v, *poltrzczęq* II-248 v, 250 v, *napanęq* 'na pania' I-347, *szęq* 'są' I-347, 351 v, 2) przez *a* 4 r.: *rzeczęa* I-397, *wedzęa* 'wiedzą' II-84, *szęa* 276, Ia 281 v, 3) przez *ø* 132 r., np.: *oktorø* I-219, *szęszczęø* 235, *szęszczęø* 292 v, *zakonskø* 239 v (2 r.), II-12 v (2 r.), *yednø* I-240, 4) przez o i *ö* (1 raz) 6 r.: *wolo* I-50, *dzewko* 125 v, *p(r)awo* I-412 v, *zaswo* II-96 oraz 2 przykłady mniej pewne: *natho* I-337 v, *nathö*.

Tabela B. Sposób oznaczania samogłoski *ę* u pisarza A w latach 1410—1420.

znaki	-P	-T	-K	-S	-L	wygłos	Razem
am	10	—	—	—	—	—	10
an <i>ā</i>	3	76 + 1	8	1	—	—	89
an	—	—	—	1	—	—	1
ę	1	28	—	6	23	93	151
a	—	2	—	—	3	4	9
ø	1	15	1	16	44	132	209
o	—	—	—	—	1	6	7

Ł.

W drugim okresie (lata 1420—1428) stosunki pisowni samogłosek nosowych przedstawiają się u pisarza A nieco odmiennie.

Dzisiejsza samogłoska *ę* została oznaczona:

w pozycji przed dwuwargowymi (-P) przez 1) *am* 2 r.: *porambicz* III-237 v, *damba*, 2) przez *ę* 1 r.: *ębicz* II-289, 3) przez *a* 1 r.: *rabicz* II-289;

w pozycji -T przez 1) *an* 59 r., np.: *swantego* II-315 v, 500, *vrzandow* 490 v, *dzessancz* 403 (2 r.), *xandzv* III-175, 2) przez *ę* 35 r., np.: *kędismy* III-219, *tędim* 219, *pyeczęcz* 'pieczęć' II-305, 338 v, *yęczstwo* III-245 v, 3) przez *a* 2 r.: *vacey* II-326, *ręczil* 441 oraz 4) przez *e* 1 r.: *węczstwo* II-288;

w pozycji -K przez 1) *an* 16 r., np.: *rankę* II-338 v, *ranky* 343, *ranku* 353, *xęgy* III-235 (2 r.), przez *ę* 8 r., np.: *ęcogęmnęgo* 'rękojemnego' II-305, *ęcogęmnęstwa* (g. sg.) 308, 345, *przęszęgly* II-345;

w pozycji -S przez 1) *an* 10 r., np.: *częncz* II-250 v, *manssa* 'męża' II-278, *manssęm* 'mężem' 335 v, 2) przez *ę* 15 r., np.: *często* II-226 (z tekstu łac.), *częnczy* 273 v, 281 v, III-154 v, *gęsto* II-227 v, *męsv* 'mężu' II-508 v;

w pozycji -L tylko przez *ę* 17 r., np.: *vzęly* II-288, *wzęła* 314 v, 392 v, 393, 406 v (2 r.), *tknęła* II-506 (3 r.);

w pozycji wygłosowej przez 1) *ą* 139 r., np.: *swatczą* II-289, 305, 309, *wkłodą* II-327 v, *strigewysną* (acc. sg.) III-330 v, *dzedzyną* (acc. sg.) 332, 339 v, 399 v, 2) przez *a* 58 r., np.: *sswatcza* II-486 v, 501 v, *dzedzyna* 339 v, 364, 407 v, *podcova* (podkowę) 473 v.

Tabela C. Sposób oznaczania głoski *ę* u pisarza A w latach 1420—1428.

znaki	- P	- T	- K	- S	- L	wygłos	Razem
am	2	—	—	—	—	—	2
an	—	59	16	10	—	—	85
ą	1	35	8	15	17	139	215
a	1	2	—	—	—	58	61
e	—	1	—	—	—	—	1

Dzisiejsza samogłoska *ą* u pisarza A w 2. okresie oznaczona została:

w położeniu -P przez *am* 11 r.: *rambil* II-339, 339 v, 359, *postampil* 350, 501 v, *zastampil* 456, *wstampyenia* III-155 v, *porampil* (!) II-389, *ramb* 893, *srambil* 467 v oraz 1 przykład mniej pewny: *ramby* III-236;

w położeniu -T przez 1) *an* i *ąn* (1 raz) 60 r., np.: *osmy dzessand* II-414 v, *poczantkem* 413, *oglandal* 427 v, *bądzancz* (będąc) III-326, co pis. A skrętnie przekreślił i tuż obok dopisał *bandancz*, *lancze* II-350, 2) przez *ą* 36 r., np.: *ottąd* III-250 v, *począdkem* II-330 v, *ządal* III-501 v, *cządzacz* 486 v, 3) przez *a* 2 r.: *spyacządzessand* 339 (2 r.), 4) przez *o* 2 r.: *kød* II-490, *zandayecz* II-335 v, 5) przez *on* 2 r.: *kond* II-375, *ronczcza* 413;

w pozycji -K przez 1) *an* 2 r.: *lanką* III-137, *wszczągnął* 178 v, 2) przez *ą* 9 r., np.: *wszczągnął* II- 323 v, *czągu* III-156, *czągnącz* 365, *ląką* II-338 v;

w pozycji -S przez 1) *an* 7 r.: *cansa* (ciąża) II-415, *czanza* III-98, *czanze* 220, *chanzebno* 279 v, *obvanzali* II-428 oraz mniej pewny przykład: *przy-sansniki* III-279 v, 2) przez *ą* 16 r., np.: *chązebną* II-486, *mąsz* 273 v, *wą-zaia* 314, *cząze* 486 v, 3) przez *a* 1 r.: *nayas*z (na jąz) II-279 v;

w pozycji -L przez 1) *an* 2 r.: *zayanl* II-410 (2 r.), 2) przez *ą* 126 r., np.: *zayał* II-313 v (2 r.), 315 v (2 r.), 350, 359, 404 v, *nagąlem* (nająłem) II-315 v, *poyał* 359 (2 r.), *wszczągnął* 323 v, 3) przez *a* 2 r.: *zaya(l)* II-304, *zayał* 411, 4) przez *o* 1 r.: *Iol* II-288, 5) przez *o* 1 r.: *wzol* II-359;

w pozycji wygłosowej przez 1) *ą* 147 r., np.: *ktorą* II-288 v, III-193, 245 v, *volą* II-321 v, III- 175, *bliscoscą* II-294, *przedemną* II-501 v, 2) przez *a* 9 r., np.: *nossza* II-339, *szedza* 415 v, *ygedna* III-179, *p(ra)wa* 247, 3) przez *o* 1 r.: *yø* II-470, 4) przez *o* 1 r.: *chanzebno* III-279 v oraz 5) przez *v* 2 r.: *kasnv* II-467 v, *przede mnv* II-501 v.

Tabela D. Sposób oznaczania dzisiejszej samogłoski *ą* u pisarza A w latach 1420—1428.

znaki	- P	- T	- K	- S	- L	wygłos	Razem
am	11	—	—	—	—	—	11
an	—	59	2	6	2	—	69
an̄	—	1	—	—	—	—	1
ą	—	36	9	16	126	147	334
a	—	2	—	1	2	9	14
ø	—	2	—	—	1	1	4
o	—	—	—	—	1	1	2
on	—	2	—	—	—	—	2
v	—	—	—	—	—	2	2

Ogólne stosunki pisowni nosówek u pozostałych 10 pisarzy (oprócz A, B i C) z lat 1420—1428 przedstawiają niżej załączone tabele E i F.

Tabela E. Dzisiejsza samogłoska *ę* oznaczona została:

znaki	- P	- T	- K	- S	- L	wygłos	Razem
am̄	3	—	—	—	—	—	3
am	2	—	—	—	—	—	2
an <i>ã</i>	—	28+6	4	2+1	1	—	42
an̄	—	6	2	—	—	—	8
ą	—	4	1	—	3	26	34
a	—	2	—	—	—	5	7
ø	—	1	—	—	1	2	4

Jak więc widać z tabel E i F, pisarze ci nie reprezentują we wszystkich możliwych pozycjach dostatecznej ilości przykładów, wobec czego trudno wnioskować o ich wymowie nosówek. Wydaje się, że w pozycjach *-L* i w *wygłosie* była ona synchroniczna, w pozycjach zaś *-P* i *-T* najprawdopodobniej rozszczepiona. Czymś nowym w stosunku do pisowni pis. A jest tu występowanie znaków *am̄*, *an̄* oraz znikoma ilość przykładów z *ø* (w sumie wystąpił on 10 r., co stanowi 4% ogólnej liczby przykładów).

Z materiału pisarza A także wynika, że pisownia nosówek jest dość zróżnicowana, a w wielu wypadkach (szczególnie w pozycjach *-K* i *-S*)

Tabela F. Dzisiejsza samogłoska *ą*:

znaki	-P	-T	-K	-S	-L	wygłos	Razem
ąm	1	—	—	—	—	—	1
am	2	—	—	—	—	—	2
an	—	15	—	1	—	—	16
ąn	—	10	3	—	—	—	13
ą	1	10	2	1	24	37	75
a	—	1	—	—	8	7	16
ø	—	—	—	—	2	5	7
o	—	1	—	—	1	1	3
on	—	2	—	—	—	—	2

chaotyczna. W latach 1410—1420 np. w pozycji *-S* dzisiejsza głoska *ę* w 80% (33 r.) została oznaczona znakami *an*, *ā*, sugerującymi wymowę rozszczepioną, dzisiejsza zaś głoska *ą* w tej samej pozycji oznaczona została w ogromnej większości przykładów (91% — na ogólną liczbę 24 przykładów) przez *ą* i *ø*, co sugeruje nosowość synchroniczną. Jak ten fakt zinterpretować?

W następnym okresie podobne różnice dostrzega się w oznaczaniu obu samogłosek nosowych w pozycji *-K*. Otóż dzisiejsza głoska *ą* została tu oznaczona 9 r. (82% ogółu przykładów) przez *ą*, zaś tylko 2 r. przez *an*, dzisiejsza natomiast samogłoska *ę* — 16 r. (67% — na ogólną liczbę 24 przykładów) przez *an*, a tylko 8 r. (33%) przez *ą*. Widać więc, że sposób oznaczania samogłosek nosowych uzależniony jest nie tylko od pozycji, tj. od rodzaju następnej spółgłoski, ale także od tego, czy to jest nosówka przednia, czy tylna. Trudno stwierdzić, czy to spostrzeżenie można jakoś dla nauki wykorzystać.

W pozycjach *-P* i *-T* pisownia asynchroniczna w postaci znaków *am* (*-P*) oraz *an*, *ā* (*-T*) stanowi już wyraźną przewagę, bo co najmniej 70% ogółu przykładów. Wyjątkowo regularna, ustabilizowana pisownia samogłosek *ę* i *ą* wystąpiła w pozycjach (u wszystkich bez wyjątku pisarzy) *-L* i w *wygłosie*, gdzie znaki *ą*, *ø* (a więc typu synchronicznego) stanowią prawie 100%. Wydaje się więc pewne, że także artykulacja nosowa obydwu samogłosek nosowych była w tych pozycjach synchroniczna. Najprawdopodobniej zaś rozłożoną wymowę nosówek przejawiali ci pisarze w pozycjach *-P* i *-T*⁶. Pozycje *-K* i *-S* nie są dostatecznie jasne, o czym wyżej.

⁶ Należy pamiętać, że pod tym względem zdania są trochę podzielone. Jedni uczeni, jak np. prof. Kuraszkie wicz, uważają, że tzw. rozszczepiona wy-

Mając na uwadze jakość używanych znaków, warto nadmienić, że pewne znaki na nosówki, używane powszechnie w okresie pierwszym, nie występują w okresie następnym. Dotyczy to przede wszystkim znaków $\emptyset$ oraz qn i qm . Pisarz A np. do roku 1419-20 powszechnie posługuje się tradycyjnym znakiem $\emptyset$. W latach następnych zostaje ten znak zastąpiony przez q , a pozostali pisarze zaczynają coraz częściej (szczególnie pisarz G), obok znaków an , am , stosować znaki qn , qm . Zauważa się tu więc dodatkowo dość powszechne działanie normy piśmienniczej.

W 5 przykładach stwierdza się użycie znaków en , e przez pis. A na oznaczenie wyłączenie samogłoski $\acute{e}$: *wenczey* (2 r.), *wenczeyey*, *wgeczstwo*, *polowicze* (acc. sg.)⁷. Dodatkowo notuję tu jeszcze 10 przykładów z e i en w nazwach własnych $w\{i\}rbenta$ II-94, *Venczenecz* I-244, *Wirzbenczina* II-208 v, *wkeblowe* 208, *keblow*, *keblewsky* III-140, *keblowsky* 140 v, *w kyeblove* II-397 v, *czeleczsky* 262 v, *Czenczinskiego* 308. Nazwy własne jednakże, mogły zachować i z pewnością zachowały pisownię nosówek tradycyjno-dyplomową, kancelaryjną. Ta sama uwaga dotyczy niżej wymienionych nazw własnych z tylną nosówką q .

Pisownia ta, właściwa — podkreślam — tylko samogłosce dzisiejszej $\acute{e}$ świadczy chyba o jej z wężonej artykulacji.

Dzisiejsza samogłoska nosowa q została oznaczona 18 razy (u wszystkich pisarzy) przez o , $\acute{o}$, on i v , mianowicie przez 1) o i $\acute{o}$ 12 r.: *clol* 3/163 v, *wzol* II-359, *dzewko* I-125 v, *wol\acute{o}* (instr. sg.) 50, *p(ra)wo* 412 v, III-396 v, 396, *zaswo* II-96, *chanzebno* III-279 v, *dzewoczy n\acute{a}scze* (!) 350 v, *zayol* II-460 v, *nath\acute{o}* (stronę) I-337 v, 2) przez on 4 r.: *kond* II-375, *ronczcza* 413, *lonczze* 460 v oraz mniej pewny przykład: *syoncz* ('sjać') II-460 v, 3) przez v 2 r.: *kasnv* ('kaźnia') II-467 v, *przedemnv* II-501 v. W nazwach własnych tylko 5 przykładów: *Gonska* II-146, *konkalewskye* 486 v, *dombrowsky* oraz mniej pewne przykłady: *pyotr ponlewy* II-146, *przontrow* 486 v. Powyższe przykłady, występujące przede wszystkim w okresie 1420—1428, kiedy znak $\emptyset$ (tj. o przekreślone) przestał być używany, a więc kiedy możliwość omyłek, czyli użycie znaku o zamiast $\emptyset$ jest wykluczone, świadczą chyba dobitnie o z wężonej artykulacji samogłoski tylnej.

mowa samogłosek nosowych była już w tym czasie na gruncie Wielkopolski faktem dokonanym i ściśle dialektycznym; por. tegoż autora *Pochodzenie polskiego języka literackiego w świetle wyników dialektologii historycznej*. Wrocław 1953, s. 8-9; według Stiebera natomiast (por. *Rozwój fonologiczny języka polskiego*. Warszawa 1952, s. 32—33) była to dopiero tendencja do niejednolitej wymowy nosówek na gruncie wielkopolskim.

⁷ Pragnę zwrócić uwagę, że w pracy dyplomowej na skutek złego odczytania wyrazu *ob yeli* II—281 v mylnie podałem liczbę 6. Jak się później okazało wyraz ten należało czytać nie jako *objęli*, a po prostu *objeli*, tj. w znaczeniu *objechali*. Ten sam błąd powtórzył za mną Kuraszkiewicz w cytowanej już pracy *Tło społeczne...*, na s. 55.

Tę zwężoną artykulację tylnej samogłoski nosowej zdają się potwierdzać zapisy z *o* i *q* dla samogłoski *o*. Tę rzecz stwierdza się w 14 następujących przykładach⁸: *ynedokonało* A I-215, *præszno* A I-312, *czszø* A II-460 v, *czszø* G III-82, *dzewødzøø* (!) G III-81, *nath tø* G III-356; *czq* (2 r.) G III-270 v, G III-398, *czsq* G III-388 v, *czssq* G III-470, *Sczq* (!) G III-388, *sedmqro* G III-418. Myślę, że tych zapisów inaczej interpretować nie można: tylna samogłoska nosowa miała artykulację pośrednią między nosowymi *a* i *o* (a więc: *q̄*).

Ten fakt znajduje jeszcze inne potwierdzenie. Oto w okresie 1420—28 pisarz A przednią samogłoskę nosową w wygłosie oznacza w dużej ilości zapisów (58 r., tzn. 30%) przez *a*, tylną zaś tylko kilka razy (9 r., tzn. 5%) tym samym znakiem *a*. Różnica widoczna. Podstawowym znakiem dla obu nosówek u pisarza A w tym okresie jest *q*.

Warto jeszcze powiedzieć, że nosowość samogłoski przedniej w wygłosie była prawdopodobnie osłabiona. Wniosek ten można wysnuć z opisanego wyżej faktu, że dla tej przedniej nosówki użył pisarz A w okresie 1420—28 litery *a* bez przekreślenia, tzn. chyba bez nosowości, w dość znacznej ilości (30%), podczas gdy dla tylnej samogłoski to samo *a* wystąpiło tylko 9 r. (5%)⁹.

Jedno jest pewne: dzisiejsze samogłoski *ę* i *ą* miały już wtedy różną artykulację.

Prócz wyżej przytoczonych przykładów oznaczania samogłoski *o* literą właściwą dla nosówki notuje się jeszcze kilka: dla *a* 6 oraz 1 dla *e*. W 5 wypadkach *a* oznaczono przez *q* i w jednym wypadku przez *ø*, zaś samogłoska *e* raz została oznaczona przez *q̄*: *szderszqnyia* III-162; *okazalq* ('okazała') II-413 v, *graniczq* 348 v, *wyslq*, *dniq* (g. sg.) 413 v, *do bucowczq* (do Bukowca — n. własna) 512 v oraz *Manszø* ('męża') II-37 v, co również wydaje się potwierdzać osłabioną wymowę samogłosek nosowych w wygłosie¹⁰.

Także 2 r. wystąpił zapis *mq* I-417, II-37 v na oznaczenie czasownikowej formy w 1 os. sg. *mam*. Być może, iż jest to przejaw rozłożonej wymowy nosówki także w wygłosie (a więc typ: *oni idom s tobom*). Przykład to jednak odosobniony.

⁸ W cytowanej pracy pt. *Tło społeczne...*, na s. 55 Kuraszkiewicz wymienia tylko 9 przykładów.

⁹ Analogiczne zjawisko zaobserwował również Kuraszkiewicz u jednego z pisarzy warszawskich, por. *Tło społeczne...*, s. 55—56.

¹⁰ Analogiczny wniosek z tego rodzaju zapisów wyciągnął również Kuraszkiewicz, *tamże*, s. 55. Podobną rzecz stwierdza się także u pisarza wielkopolskiego Marcina z Miedzerczecz; por. Wł. Kuraszkiewicz: *Pochodzenie polskiego języka...*, s. 26.

2. Formy zaimkowe *mię cię się* // *mie cie sie* w połączeniu z czasownikami i przyimkami.

W sumie u wszystkich pisarzy notuje się 74 formy zaimkowe w połączeniu z czasownikami oraz 38 — z przyimkami.

Materiał pisarza A zestawiam w tym miejscu oddzielnie, dzieląc go równocześnie według poszczególnych okresów pisarskich: lata 1410—1420 oraz 1420—1428 z uwagi na to, że widoczne są różnice w użyciu tych form między tymi dwoma okresami. Rzecz tę dokładnie ilustrują niżej załączone tabele. Materiał reszty pisarzy omawiam bardzo pobieżnie po pisarzu A.

W pierwszym okresie pisarz A użył 27 form zaimkowych w połączeniu z czasownikami z *-e*, np.: *prawo mu sz nesztalo* I-149 v, *anymusze gwałtem wrzucił* 191, *stradzą me sluszby* 430 v, *to me ranił* 237, *czszosze gim dostał* 372 itp. Nadmieniam, że zaimek *mie* wystąpił tu 3 r., *sie* — 24 r.

Formy zaimkowe w połączeniu z czasownikami z nosówką (*q, ø, a*) wystąpiły 11 r., np.: *kaszał szą wroczić* II-222, *any sza w prawo mesczskye dala* II-252, *szø neskupił* 3/180 v, *iaco mą Ian obszałował* II-222 itp.

Formy zaimkowe w połączeniu z przyimkiem wystąpiły u pisarza A 8 r. z nosówką (*q, ø*), np.: *namø zalował* I-133 v, *ytenmu zaszą ukradł* 343 v, *namø zalował kanka* II-7 itp. oraz wyjątkowo 2 r. bez nosówki: *name zalowały* I-176 v, *name zalowała* II-16 v.

W drugim okresie rzecz ta przedstawia się całkiem odmiennie, mianowicie forma zaimkowa z *-e* w połączeniu z czasownikami wystąpiła u pisarza A zaledwie w 1 przykładzie: *ytammusze p(ra)wo nestalo* II-335 (r. 1421). Ta sama forma zaimkowa w połączeniu z czasownikami z nosówką na końcu wystąpiła 22 r., np.: *ysz szą nechczal* II-327 v, *czo myą obvinono* 359 v, *Iaconyą Burgrabya slał* 413 v, *o którą myą obvinily* III-193 itp. Postacie tego zaimka w połączeniu z przyimkami występują wyłącznie z nosówką (21 r.), np.: *Micolay namyą zalował* II-333, *namyą zalowała* 403, *szama naszą podnosiła* II-330 v itp. Notuje się też 1 przykład niejasny: *namy Thomas zalował* II-370 v.

W wykazach tabelarycznych pisownia interesujących nas form zaimkowych u pisarza A w zależności od okresu przedstawia się następująco:

Tabela A: lata 1410—1420;

	z czasownikami	z przyimkami
z nosówką	11 (28,5%)	8 (80%)
bez nosówki	27 (71,5%)	2

Tabela B: lata 1420—1428.

	z czasownikami	z przyimkami
	22	21
	1	1 (z—y)

Jak więc z tego widać, w pierwszym okresie pisarz A prawie powszechnie (71,5%) w połączeniu z czasownikami używał formy zaimkowej z *-e*. W następnych latach prawie uogólnił formę z nosówką (22 r. — 96%). Fakt, że używał pisarz A formy beznosówkowej w połączeniu z czasownikami jest tu oczywisty. Jednak to, że w drugim okresie posługuje się w tym połączeniu prawie wyłącznie formami zaimkowymi z nosówką jest dość zaskakujące, a tym samym trudne do zinterpretowania. Intrygujący jest również fakt, że w pierwszym okresie, kiedy „modna” jest w połączeniu z czas. forma zaimkowa z *-e*, użył dany pisarz także 2 r. (20%) formy z *-e* w połączeniu z przyimkami. Jak tę rzecz zinterpretować?

U innych pisarzy przykładów niewiele. W latach 1410—20 pis. B i C w połączeniu z czasownikami użyli 2 r. (100%) zaimka z nosówką: *ysz szą do stały* B II-214, *abimu szó gwałt nyesstal* C II-2 v.

W drugim okresie wyjątkowo u pisarza F zanotowano 1 formę (9%) z *-e* w połączeniu z czasownikiem: *ale sze wkpily* ot F II-448 (1424). Pozostałe formy, w sumie 10 (91%), mają stale nosówkę, np.: *aby szą sznem prawem obchodził* D II-307 (r. 1421), *Iacom szą ya nye obwązał* G III-347 v, *othy mą nye pozwano* G III-470, *anym szą zamowil* G 481 itp.

U pisarza G jest zapis z *mie*, przy którym dopisano literę *e*: *Tako my ect. yssze kyedy mą {e} Ianusch popowsky wscząngal tedy byl zedwema panyczoma* III-474 v. Należy zatem podejrzewać, że i ten pisarz znał formy z *-e*.

Ten sam zaimek w połączeniu z przyimkami wystąpił wyłącznie (6 r. — 100%) z nosówką, np.: *anymy lista myal dacz nasą* III-310 v, *namyą landrzey zalował* III-15 v (1424), *Iaco czssä (!) namyą zalował maczek* III-470 itp.

3. Zwężenie artykulacji samogłoski o przed spółgłoskami nosowymi.

Przejęcie *oN* w *uN* zanotowano w 11 następujących nazwach własnych, pochodzących od wszystkich pisarzy: *Brwnowa* (g. sg.) I-193, *Brwnowo* 227 v, *grunowo* (vel *brunowo* — zapis niewyraźny) I-279, *Brunowo* II-5, *Brunszy* 317 v, *grunowską* 288 v, *grunowskiego* (obok: *gronowskiego* II-490 — co potwierdza pierwotność grupy *on* tym bardziej, że nazwisko to jest w tej postaci powtórzone kilka razy), *Brunski* II-210 v, *Brunowskemv* III-310 v (obok tego kilka razy np.: *Bronkowo* I-225), *Szimunowa* II-281 v, *Schymwnowy* III-46, *simunowey* II-281 v. Wyłączam stąd nazwy *cunrad* II-403, *Cunrad* III-380, które są najprawdopodobniej oddaniem łacińskoniemieckiej postaci *Cunradus*. Tylko raz nie w nazwie własnej wystąpiło: *a c z u m penandze wsitki zaplaczil* A I-97 ('a com... zapłacił'). Fakt, że przykłady owe wystąpiły prawie wyłącznie w nazwach własnych, świadczy dobitnie o zwężonej artykulacji o w pozycji przed spółgłoską nosową.

W wyrazach pospolitych starano się o zachowanie normy, już prawdopodobnie literackiej.

W dzisiejszych dialektach wielkopolskich zjawisko to występuje powszechnie. I nie tylko na terenie Wielkopolski¹¹.

4. a) Zmiana nagłosowego *ra-* w *re-*.

Zjawisko to wystąpiło tu całkiem wyjątkowo u pisarza G: *dwe renye* III-270 v (1426). Pozostałe przykłady u innych pisarzy, w liczbie 68, mają stale *ra-*, np.: *dwe rane* I-42, 85, 335, *dwe ranje* 260 v, *ranyl* II-484 v, III-381 v itp. Podobnie w nazwach własnych, np.: *Raconyewsky* III-155 v, *Raczkowski* II-364, *Raszewo* 146, na *ratayach* I-330 v itp. Więcej przykładów z grupą *re-*, występujących przede wszystkim w nazwach własnych i na różnych obszarach Wielkopolski, notuje prof. W. Taszycki¹². We współczesnych gwarach wielkopolskich postać z *re-* występuje w zasadzie w pewnych tylko wyrazach¹³.

b) Zmiana nagłosowego *ja-* w *je-*.

Przejście *ja-* $\geq$ *je-* zanotowano w 3 następujących nazwach: *dzedziny Geligowa* I-26 v, *wgeligowskem gayu* I-46, *wyegnyne* III-199. Warto przypomnieć, że nazwę *Jeligowo* także prof. Taszycki notuje z nagłosowym *je-*¹⁴. Pozostałe przykłady tego typu w moim materiale kościańskim (w sumie 1454, w tym 250 przypada na nazwy własne) mają stale *ja-*, np.: *Iako* 3/ 191 v, *yako* I-53 v, *Iarognewssczy* I-244 v, II-16 v, III-20, *Iaroslowski* II-42, 359, w *Iaroslawkach* II-431 itp. Pragnę dodać, że cechy tej, według A. Tomaszewskiego¹⁵, nie znają współczesne gwary tej części Wielkopolski.

5. Oboczność *jechać* || *jachać*.

W sumie wynotowano 32 zapisy tego czasownika. Forma *jachać* wystąpiła 17 r.: *yachal* I-212, II-207 v, 484 v, III-174, 245 v, 219, *zayachal* II-227 v, 484 v, *przyachal* III-244 v, 257, *przyyachal* I-377, *yachacz*

¹¹ Por. K. Nitsch: *Dialekty języka polskiego w Gramatyce języka polskiego*. PAU, Kraków 1923, s. 435—436. Także: A. Tomaszewski: *Mowa ludu wielkopolskiego*. Poznań 1934, s. 19.

¹² *Z dawnych podziałów dialektycznych języka polskiego*. Cz. I. Przejście *ra* $\geq$ *re*, Lwów 1934, s. 14 i 39.

¹³ Zob. A. Tomaszewski: *op. cit.*, s. 10.

¹⁴ Por. W. Taszycki: *Z dawnych podziałów...* Cz. II. Przejście *ja* $\geq$ *je* (z 2 mapami). Lwów 1934, s. 14 i 33.

¹⁵ *Op. cit.*, s. 9—10.

II-239 v, III-466 v, *przyachacz* II-430, *przeyachacz* 250, *wyachane* 501 v, *wyachanye* III-107.

Forma *jechać* — 15 razy: *neyechal* I-208, *Iechal* (2 r.) 337 v, II-94 v (2 r.), *neprziyechal* I-410, *yechaly* (2 r.) 340, *Iechaly* 412 v (2 r.), *yechacz* 215 (2 r.), *prziyechacz* II-157 v, *prziyechawszy* I-368, *obyechane* 215. Jak z tego widać, typ *jachać* występuje w tym materiale nieco częściej, aniżeli *jechać*. Tomaszewski stwierdza, że we współczesnych gwarach wielkopolskich typ *jachać* przeważa.

Powszechnie występuje tu także krótka forma *jać* ('jechać'). W sumie zanotowano 22 następujące przykłady: *yal* II-490, 407 v, 507, 339 v (2 r.), 339, 323 v, III-192, *Ial* II-318 v, 303 v (2 r.), III-219, *przyal* 4 v, II-430 (2 r.), *przyyal* 294 v, *vyal* 321 v, *wyal* 318 v; *gely* III-219 (2 r.), ob *gely* II-281 v oraz: *nye wyano* II-486.

Warto tu przypomnieć, że niektórzy autorzy widzą w formie *jać* skrót z *jachać*¹⁷, pewniejsze jednak wydaje się przypuszczenie Fr. Sławskiego¹⁸, że staropolskie *jać* kontynuuje bezpośrednio prasłowiańską postać **jati*.

Słownik Karłowicza¹⁹ notuje *jać* ze źródeł północno-polskich. Także Lorentz²⁰ zanotował tę formę w gwarach kaszubskich.

6. Zmiana *a* w *e* po spółgłosce miękkiej.

Przejście *'a* $\cong$ *'e* po spółgłosce miękkiej i po śródgłosowym *j* wystąpiło jedynie w następujących przykładach: *nyeprzyczele* A II-484 v (r. 1424), *myesczenina* G III-162; także w *strzelenym* A II-325 v, które, jak się zdaje, należy wyprowadzać od *strzelać*, nie od *strzelić*.

Pozostałe przykłady w tych samych warunkach fonetycznych mają stale *-a*. Warto zatem przytoczyć w tym miejscu sąd o tej sprawie prof. Taszyckiego, który o przejściu *'a* $\cong$ *'e* mówi, że „są nadto jego ślady — mniej coprawda liczne (aniżeli na Mazowszu — dop. mój) — na gruncie wielkopolskim”²¹.

7. Sprawa przegłosu **ě* $\cong$ *'a*.

Brak przejścia **ě* $\cong$ *'a* przed spółgłoskami przedniojęzykowo-zębowymi, a po wargowych, notuje się tu w 16 następujących przykładach: zapo-

¹⁶ Tamże, s. 9—10.

¹⁷ Zob. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1955, s. 245, 373.

¹⁸ *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. I, s. 542—543.

¹⁹ Tamże, t. II, s. 243.

²⁰ Fr. Lorentz: *Slovintzische Grammatik*. St. Petersburg 1903, s. 109 oraz tegoż autora: *Teksty pomorskie (kaszubskie)* z mapą. Kraków 1924, s. 61.

²¹ Op. cit. (Cz. II. Przejście *ja* $\cong$ *je*), s. 96.

wyedal II-12, 268, *powedal* I-187, *otpowedal* 375, II-122 v, *opowyedal* III-310, *powedayacz* 342, *zapawedayacz* 342 v, *spowyedal* (2 r.) II-396, 500, 515, 515 v, III-135, 155 v, także raz: *a tym myela mocno puszcziz wrancze a ony ge myely vgednacz* II-240 v oraz całkiem wyjątkowo: *wyszędacz* II-9 v. Jak z tego widać brak przegłosu tyczy przede wszystkim wyrazu *powiadać* (i pochodnych) $\leq$ *-vĕd-. Inne wystąpiły całkiem wyjątkowo. Warto jeszcze przypomnieć, że według prof. prof. K. Nitscha i W. Taszyckiego, brak przejścia *ĕ $\geq$ 'a. w omówionych wyżej warunkach, jest właściwością dialektyczną przede wszystkim północno-polską²².

8. Zmiana barwy długich samogłosek $\bar{a}$ i $\bar{e}$.

W 4 następujących przykładach (wszystkie u pisarza A) długie *a* oznaczono przez *o*: *crod* 'kradł' I-107 (r. 1414), *pozyczol* I-402 v (r. 1423), *Grobski* (n. własna — Grabski) I-272 v (r. 1417), *dormo* II-424 v (1423). Długie *e* notuje się w postaci *y* w 3 przykładach: *namyesczkyg zaga{y}niczy* 'na miejskiej zagajnicy' II-460 v (pisarz G, r. 1424), *wyza* A III-74 v, *cu inszzy* 'ku inszej (drodze)' A II-365 v. Zapis *wyle* 'wiele' III-88 jest błędem. W przykładach pozostałych zarówno długie *a*, jak i *e*, oznaczone jest przez *a* i *e*, np.: *pomerzal* II-136, dal 250 v, *dobra* 'dobra (jatką)' 210, *stara* 303 v, *dawna* itd.; podobnie $\bar{e}$, np.: *dobrego* II-231, *natey* (2 r.) 348 v, *nyzerzekl* 479 itp.

Skądinąd także wiadomo, że zmiana barwy samogłosek długich występuje już w wieku XV²³.

9. Oboczność -'ev- || -ov-.

Jak wiadomo, stara oboczność -'ev- po spółgłosce miękkiej, obok -ov- po twardej, zarówno w przeszłości historycznej, jak i dziś²⁴, szczególnie regularnie występuje na gruncie dialektycznym wielkopolskim. Rzecz ta znajduje potwierdzenie również w materiale rot kościańskich. Biorę pod uwagę cały materiał.

²² K. Nitsch: *op. cit.*, s. 431; także W. Taszycki: *op. cit.* (Cz. II. Przejście ja $\geq$ je), s. 96—97; także Halina Kotulska-Skulimowska: *Brak przegłosu e w wyrazach typu wieszło, mietla...*, JP XXXVII, 5 (1957), s. 329.

²³ Por. prof. Z. Stieber: *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, Warszawa 1952, s. 30; Według dr Br. Lindert w końcówkach gen. sg. *e* $\geq$ *ei* i dat. — loc. sg. *-ej e* przed *j* już w XIV wieku w mowie potocznej uległo ścieśnieniu (Por. Kończówka gen. — dat. — loc. sg. *-e i -ej* w odnianie zaimkowo-przymiotnikowej rodzaju żeńskiego. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, Warszawa 1957, t. II, s. 177).

²⁴ Por. Wł. Kuraszkiewicz: *Oboczność -'ew- -// -'ow- w dawnej polszczyźnie i w dzisiejszych gwarach*. Wrocław 1951, s. 19—21; A. Tomaszewski: *op. cit.*, s. 12.

a) -'ew- || 'ow- w przyrostkach dzierżawczych: *Friczowym* I-400, *groszowych* II-176 (obok tego raz: *grosziwych* II-309), *clenotu corabyow* II-225 v, 473 v (2 r., ale obok tego też 2 r. *corabyew* III-74 v), *Gilowa* (2 r.) II-262 v, *gylowey* III-380, *na blaszowey* I-48 v (-'ov- 9 razy); *na dziedzinę andrzejewø* I-212 v, *na barthoszewø gospodø* I-68, *na hankę Bolczewą* II-310, *brath budziwoyew* 492 v, też: *czinszewich* III-312, *czelelew* (nazwa herbu) II-339, *pana Iakuszewy przotkowe* I-414, *Ianuszewa matka* I-46 v, *ca{n}czlerzew chleboyeczcza* II-91 v, *dzatky panye Marcussewe* II-248, *matka Micolayewa* II-280 v, *Mlinarzewego* 501 v, III-107 v, *pyotraszewego* II-149 v, *przecziw pradlewey* III-50, *Sandziuoymym* I-399, II-145. 172, 334v, *na wczenczewø dziedzina 3/ 163 v, zacha{r}iassewego* II-407 v itp. (-'ev- 49 razy).

b) W nazwach własnych tylko przyrostek -'ew (-'ewo) 35 r., np.: *z bandlewa* II-261 v, *in Bodzewo* 208, *medzi Brilewem* I-412 v, *Wczemene* 116, *cancolewą (!)* II-503 v, *conarzewo* III-245 v, *wmorawczewe* I-74 v (powtórzone 9 r.), *parzenczewo* II-449 (powtórzone 4 r.), *pyctr ponlewy* II-96, *de Raszewo* I-400, II-146 (powtórzone 6 r.), *wtomyszewe* I-240, *wernerzewa* II-185, *medzy woyaczewem* 210 v, *z zacrzewa* 476 itp.

c) W sufiksie -'ewski stale -ev- (razem 68 przykładów)²⁵, np.: *Bandlewski* I-231 v (powtórzone 6 r.), *Bosczeyewski* (v. *Gosczeyewski*) I-149, *Bloczessewskiego* III-228, *Brilewskiego* II-484 (powtórzone 7 r.), *Gosczeyewski* I-231 v (powtórzone 6 r.), *Iarognewsczy* I- 244 v, *Ierzewski* II-257-264, *cancolewsky* II-503 v, *kyelczewskiego* III-312, *cluczewsky* 244 v, *cowarzewsky* III-36 v, *Crayewski* II-139, *Malewsky* II-357 v, *Micuszewskemu* 3/ 160 v, *Morawczewsky* II-389, *parzenczewsky* 456, *Rzeszotharzewski* I-252 (powtórzone 7 r.), *skoraczewskemu* II-326, *Strobyschewskiego* III-359, *Sulewsky* II-225 v (powtórzone 6 r.), *szelewski* 3/ 187, *Tmewskiego* II-362 v itp.

d) Tylko sufiks -'ewice (6 r.): *de Gosczeyewicze* I-362 v, 393, II-111, II-145, *na Roconewiczach (!)* 281 v, *crayewicze* 280 v.

e) Końcówka dat. sg. notowana jest tylko 3 r. z -'owi (w tym 1 przykład wątpliwy): *wanczlayowy* II-499 (2 r.), *woczeczowy* (sic! — może zamiast *Wociechowi?*) II-27 v, poza tym stale -'ewi (75 r.), np.: *Barthoszewy* I-252, II-24 v, 365 v, *Borzyslawyewy* II-86 v, *czewleyewi* I-23 v, *Gilewy* I-373, *Gnewossey* II-490, *groszewy* 317 v, *hamplewy* I-410, *Iacuszewy* II-267 v, *Ianuszewy* I-51 (powtórzone 12 r.), *Iasszewy* II-365 v, *Iandrzejewi* 434 (powtórzone 5 r.), *carczmarzewy* I-352, *kmeczewi* II-23, *crawczewy* 484 v, *pysarzewy* 434 itp.

²⁵ Wyjątkowo 2 r. w nazwisku *Turowski* napisano -ew- w miejscu -ow-: *Thurewskiego* III — 167 v, II — 355, co należałoby chyba tłumaczyć jako zwykłą omyłkę pisarza.

f) Końcówka g. pl. *-'ew* || *-'ow*. Końcówka *-'ow* wystąpiła 10 r., w tym 9 r. w rzeczownikach zapożyczonych z języka niemieckiego: raz *czynszow* (ale obok tego *czynszewich* II-312) II-213 v i 8 r. *groszow*²⁶ I-354 v, 361 v, 383 v, 408 v, II-92 v, 93, 129 v, 205; raz *słodzeyow* I-322. Poza tym stale *-'ew*, a mianowicie: *kmeczew* II-314 v, 415 v, *thich copczew* 214, *panczew* III-443, *panyczew* I-292 v, *pyeczew* II-486 v, *wyepzrew* 403.

g) Inne kategorie (razem 7): *brilewske* I-412 v, *Crolewske* 3/ 185, I-139 v, III-244, *czremenewskem* I-51 v, *strigewysną* II-330 v, *striewisny* 489 v.

Tabela obrazująca oboczność *-'ew*//*-'ow*- w rotach kościańskich z lat 1410—1428:

Kościan	Dat. sg.	Gen. pl.	Poses.	Inne	- ovo	- ovski	- ovice	Inne
<i>-'ov-</i>	3— 4%	2—22%	9—17%	—	—	—	—	—
<i>-'ev-</i>	75—96%	7—78%	49—83%	—	35—100%	68—100%	6—100%	7—100%

Z tabeli usunąłem gen. pl. *groszow* występujące aż 8 razy.

10. Skrócone postaci zaimków: *mój*, *twój*, *swój*.

W moim materiale wystąpiły tylko 3 długie formy interesujących nas zaimków: *any mogim wyedzenym* III-175, *macz moya* II-274 v, *moya wola* III-33 v. Normalnie występują formy krótkie²⁷ (223 razy) różnych form zaimkowych, w tym 87 *mój* i 136 zapisów różnych form zaimka *swój*. Wymieniam te formy starając się dać przykłady na wszystkie przypadki fleksyjne i postaci rodzajowe. np.: *na mego pana dzedzyne* II-354 v, 402 v, *memv paropku* II-260 v, *za mim poczatkiem* I-187 v, *smim maszem* (2 r.) I-224 v, *na mem na prawem* I-252; *yzmę sczytne crw[y] wissedl* II-391 v, *kmey potrzebe* (2 r.) II-104 v, *smą zoną* II-348, *na me przystany* II-359 itd.; *podług swego lista* I-15, *do swego dworu* II-11 v, *sswim bratem* I-51, *poswem manzu* I-232, *wsswem pascz* III-245 v; *swych przotkow* III-245 v, *za swe penandze* 63 v, *swymy kmothowiczy* (instr. pl.) I-235; *y swana swe zony* I-368, *swe woly* (gen. sg. fem.) II-274 v, *kswey potrzebe* II-104 v, *ku swey czczy* II-124 v, *swø zastawø* (acc. sg. fem.) I-104, *swø dobrø wolo* (instr. sg. fem.) I-154, 155, *na swey wuyney* I-343, 396 v itp.

²⁶ Por. niemieckie: *Zins* (czynsz) oraz *Groschen* (grosz).

²⁷ Według referatu wygłoszonego na posiedzeniu lubelskiego oddziału PTJ przez prof. T. Brajerskiego jest to postać dialektyczna małopolsko-wielkopolska; Tylko krótką postać zaimka *mego mej* stwierdził prof. Wł. Kuraszkiewicz u pisarza wielkopolskiego Marcina z Miedzierzecza (*Właściwości językowe wielkopolskiego rękopisu Marcina z Miedzierzecza. Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. Warszawa 1957, s. 136).

Warto także nadmienić, że bardzo konsekwentnie rozróżnia się tu formy instr. sg. masc.; które mają postać *mym*, *swym*, od form loc. sg. masc. — *mem*, *swem*.

11. Pisownia szeregów *s z c ż* i *ś ż ć ǰ*.

Z moich badań nad pisownią głosek *s z c ż* i *ś ż ć ǰ* u pisarzy omawianych rot kościańskich wynika, że różnica między tymi dwoma szeregami jest zaznaczona tylko w wyjątkowych wypadkach. Ze względu na to, że materiał jest zbyt obszerny, zajmuję się tutaj tylko pisarzami A i G, przy czym materiał ilustracyjny podaję w bardzo wielkim skrócie. Najważniejsze są tu tabele zestawiające materiał odnośnie szeregów *s - ś* i *z - ż*.

Spółgłoskę *s* oznacza pisarz A przez *s* (lub *S* duże), *sz* (Sz), *ss*, *ssz* i wyjątkowo (5 r.) przez *sch*; razem 2012 przykładów, np.: *posagu* I-373, *czso* II-5 v, *Sobcowy* I-166, *nezastauila* 3/ 155 v, *Staszkuoi* 3/ 160 v; *szukna* ('suknia') I-5, *Szukno* ('suknię'), *paszek* 3/ 188, *nesztranczil*, *poszlow* I-410 v; *czso* II-270 v, także 5 r.: *czasch* I-254 v, *niczsch* I-318 v, 400, II-81 v, 210 v (wszystkie w latach 1410—1420), *lysszek* (n. własna) II-251, *czaszsz* II-27 v, *aczsszom* 252 v, *czaszzy* ('czasy') II-470 itp.

Spółgłoskę *ś* oznacza pisarz A przez *s* (lub *S* duże), *sz*, *ss*, *ssz*, *sch*; razem 647 przykładów, np.: *sescz* I-1, *visedl* I-19, *nas* III-74 v, *nasczycze* I-46 v, *szedl* II-29, *Szyrokych* II- 364, z *Szesczy nacze*, *Szimunowa* I-281 v, *Ianussza* II-32 v, *czinsszu* I-42 v, *sszecz* III-156, przez *sch* (11 r.), np.: *schirokych* II-345, *stroschin* (n. własna) I-215, *pyotrasch* I-231 v, *nasch*; *pyotrassa* I-208, *nasse* (g. sg. fem.) I-231 v, *grossow* 408 v, *starssy* itp.

Spółgłoskę *z* oznacza pisarz A przez *z*, *s*, *sz* oraz wyjątkowo (2 r.) przez *ss*, razem 518 przykładów, np.: *nezastauila* 3/ 155 v, *zayol* II-24, *cazal* 486 v, *sachowal* 252 v, *satrzymal*, *wisnala* 172, *rosbila* I-1, także *roszbicz* I-111, *poszwal* II-117 itp.

Spółgłoskę *ż* oznacza pisarz A przez *z*, *s*, *sz*, *ss*, *ssz*, *sch*, *szsz* (2 r.), łącznie 932 przykłady, np.: *vzitka* I-48 v, 51 v, *yzem* I-113 v, *sboza* 115, *yz* I-261 v, 252, 404 v, *mąsem* 427, *ne posegl* ('nie pożegł') II-321 v, *wydzersal* 327, *zalsubq* (2 r.) 288 v, *ys* 429, *ogensze* 108 v, *yszem* I-5, *tegdisz*, *ysse* II-321 v, *yss* III-110, *pomoss* II-359 v, także *wysshzey* II-139, *wyszszey* I-356 v, 393 itp.

Z tabel widać, że pisownia szeregów *s - ś*, *z - ż* u pisarza A jest chaotyczna. Jedynymi znakami, których w większości użył dany pisarz w pozycji *śA* i *-ś* (w przeciwstawieniu do pozycji *sA* i *-s*) są znaki *ssz* (19 r. — 5% oraz 8 r. — 8%, por. tabela A) i *sch* (8 r. — 2%). Nie jest to jednak przeprowadzone zupełnie konsekwentnie (por. tabela A).

Pewne, nieznaczne różnice dostrzega się również w użyciu poszczególnych znaków literowych na oznaczenie głoski *z* i *ż*. Mianowicie znaki *ss*, *ssz*, *sch*, *szsz* na oznaczenie obu głosek wystąpiły w sumie 37 r., z tej

Tabela A. Stosunki pisowni szeregu s — ś u pisarza A w latach 1410—1428²⁸.

Pozycja	sA	śA	sP	śP	- s	- ś	Razem
Pisownia s	27,5% (141)	12% (48)	95% (1367)	77% (141)	25% (11)	8% (8)	1716
sz	41% (207)	46% (168)	4% (57)	15% (28)	40% (17)	47% (45)	522
ss	31% (161)	34% (142)	1% (14)	7% (12)	22% (10)	33% (32)	371
ssz	0,5% (3)	5% (19)	—	—	2% (1)	8% (8)	31
sch	—	2% (8)	—	—	11% (5)	3% (3)	16

Tabela B. Stosunki pisowni szeregu z — ż u pisarza A w latach 1410—1428.

Pozycja	zA	żA	zP	żP	- z	- ż	Razem
Pisownia: z	92% (475)	83% (546)	24,5% (43)	3,5% (1)	—	65,5% (163)	1228
s	4,5% (24)	2% (13)	52% (92)	51,5% (15)	57% (4)	1% (2)	150
sz	3% (14)	11% (71)	23% (41)	45% (13)	28,5% (2)	30% (75)	216
ss	1	3,5% (23)	—	—	14% (1)	1,5% (4)	29
ssz	—	2	—	—	—	—	2
sch	—	—	—	—	—	1,5% (4)	4
szsz	—	2	—	—	—	—	2

²⁸ Dzielenie pisowni tych szeregów spółgłoskowych na dwa odrębne okresy, a więc podobnie jak to miało miejsce u pis. A przy samogłoskach nosowych, okazało się niecelowe, stąd też świadomie z tego zrezygnowałem. — Przedrostki typu s(e) // z(e) zostały stąd wyłączone i opracowane oddzielnie (por. niżej). — W zestawieniach tabelarycznych uwzględniłem następujące pozycje fonetyczne: -A (przed samogłoskami), -P (przed spółgłoskami) i w *wygłosie*. — Długie s z braku czcionki jest wszędzie oznaczane przez s.

zaś liczby aż 35 r. na oznaczenie wyłącznie głoski *ż*. W pozycjach *zA* i *żA* dla obydwu głosek (*z* i *ż*) prawie uogólniono znak *z*, w pozycjach natomiast *zP* i *żP* — znaki *s* i *sz*.

Jasne więc, że pisarz *A* interesujących nas szeregów spółgłoskowych w piśmie nie rozróżniał²⁹.

Na ogół podobnie układają się stosunki pisowni szeregów *s - ś, z - ż* u pisarza *G*. Nie reprezentuje on jednak we wszystkich pozycjach fonetycznych odpowiedniej ilości przykładów (por. niżej tabele C -D).

Spółgłoskę *s* oznacza pisarz *G* przez *s, sz, ss, sch* i wyjątkowo (2 r.) przez *z*, razem 95 przykładów, np.: *czsø* (!) III-82, *czsom* 419 v, *czso* 167 v, *swim* II-499, *wzasthawne* III-101 v, *wypyssacz* 359, *czass* 418, *szynowi* 419; *zynem* II-499, III-102 v itp.

Spółgłoskę *ś* oznacza ów pisarz przez *s, sz, ss, sss, sch, z* (w sumie 46 przykładów), np.: *scodzen* III-408 v, 418 v, *Staskowi* 128, *starszego* III-402 v, *pyotraszew* 388 v, *czsso* 167 v, *wyssemirowim* 354 v, *Iacussza* 402 v, *schyrokych* 419, *Ianuschewi* 481 v, *zyrokych* 101 v itd.

Spółgłoskę *z* oznacza pisarz *G* przez *z, s i sz* (razem 83), np.: *zayøl* III-81, *nyezaplaczenya* 420 v, *wysnal* II-499, *obwąszal* III-347 v, *wkaszował* 351 v itp.

Spółgłoskę *ż* oznacza pisarz *G* przez *z, s, sz, sss* (1 r.), *ss* (2 r.), razem 53 przykłady, np.: *na zycze* III-81, *załował* 82, *po swey zenye* 132, *kasdemu* 187, *beszał* 271, *szycze* (życie) 360, *wysszey* 356 itp.

Jak więc widać z tabel C i D o wymowie szeregów spółgłoskowych *s - ś, z - ż* u pisarza *G* trudno coś pewnego powiedzieć z uwagi na brak przykładów dla *s* i *ś* oraz *z* i *ż* w wygłosie. Niezbyt jasno przedstawiają się także u tego pisarza pozycje *zP* i *żP*. Chaotyczna na ogół pisownia interesujących nas szeregów spółgłoskowych również w pozycji przed samogłoskami i przed spółgłoskami sugeruje, że pisarz *G* tych szeregów spółgłoskowych nie rozróżniał. Ale w pozycji przed samogłoskami użył znaków *sss* (3 r. — 10%) i *sch* (7 r. — 23%) wyłącznie na oznaczenie głoski *ś*.

Pisownia szeregów spółgłoskowych *c - ć, ż - ź* nie nasuwa jakichś szczególniejszych uwag, w związku z czym traktuję ją marginesowo, biorąc pod uwagę materiał wszystkich pisarzy łącznie.

²⁹ Wiadomo, że dotychczasze badania pisarzy i podśledkowie z tego samego mniej więcej okresu i terenu, tych szeregów spółgłoskowych na ogół nie rozróżniali (Wł. Kuraszkiwicz: *Pochodzenie polskiego języka...*, s. 60—62); Prof. S. Rospond zwraca uwagę, że pisownia tych szeregów spółgłoskowych w nazwach własnych była w tym okresie dość często wzorowana na grafice niemieckiej i stąd też była najczęściej inna, aniżeli w appellatiwach (Por.: *Dawność mazurzenia w świetle grafiki średniowiecznej*. Wrocław 1957, s. 254). W rotach niniejszych różnice te są bardzo mało widoczne.

Tabela C. Stosunki pisowni szeregu s — ś u pisarza G w latach 1420—1428.

Pozycja	sA	śA	sP	śP	- s	- ś	Razem
Pisownia:	21%	—	89%	93%	—	—	
s	(3)	—	(72)	(14)	—	—	89
sz	28,5%	23%	11%	7%	—	—	21
	(4)	(7)	(9)	(1)	—	—	
ss	35,5%	37%	—	—	100%	—	17
	(5)	(11)	—	—	(1)	—	
ssz	—	10%	—	—	—	—	3
	—	(3)	—	—	—	—	
sch	—	23%	—	—	—	100%	8
	—	(7)	—	—	—	(1)	
z	7,5%	6,5%	—	—	—	—	4
	(2)	(2)	—	—	—	—	

Tabela D. Stosunki pisowni szeregu z — ż.

Pozycja	zA	żA	zP	żP	- z	- ż	Razem
Pisownia:	91%	81%	—	—	50%	—	
z	(60)	(42)	—	—	(2)	—	104
s	1,5%	2%	77%	100%	50%	—	15
	(1)	(1)	(10)	(1)	(2)	—	
sz	7,5%	11,5%	23%	—	—	—	14
	(5)	(6)	(3)	—	—	—	
ssz	—	2%	—	—	—	—	1
	—	(1)	—	—	—	—	
ss	—	3,5%	—	—	—	—	2
	—	(2)	—	—	—	—	

I tak na przykład głoski c, ċ (a także ć) oznaczane są prawie w 100% tym samym dwuznakiem cz. Jedynie w 8 przykładach użyto dla głoski c znaku c (prawie wszystkie w zaimku pytajnym, jak np. *cszo* II-276). Poza tym stale (472 r.) wystąpił zapis cz, np.: *panczerz* 3/ 155 v, *wirzuczala* 3/ 165 v, *granicza* II-375, *oczczu* 473 v; dla ċ (razem 1283 przykłady), np.: *czlowek* 3/ 157, *rzeczy* I-1, *czsso* II-425 v, *czwarthą* 490. Podobnie znakowano głoskę ć, np.: *czanscz* II-250 v, *piszacz* 251, *pyanczdzessząd* II-262 v itp.

Obok 3 przykładów dla głoski *z* ze znakiem *cz* w wygłosie: *xancz* III 93, 98, 174, stale *dz*, np. *szedza* II-415 v, *uczadzal* II-442, *dzbanssinem* itp.

Głoskę *ẓ* zanotowano tylko raz w wyrazie *yesdzono* II-365 v.

12. Przejaw zbieżności wymowy głoski *z* - *rz*.

Zjawisko to zanotowano w 6 następujących przykładach: *Iako Ian y Barzey* (Błażej) *ne daly dziedzicztwa wgrunowe* A III-279 v, *aon by ye* *chczal wszocz arz by s prawem mal* A II-84 v; 4 r. w nazwach własnych: *Ierzewsky* II-257-264 (obok tego: *Iezewsky* II-449), *yszem gym nye* *otpuszczyła Brłokowy et dobschinskemu* F II-448, *zayoral* (!) *sedmdezszand brosd. naradayach* (!) *szczepanowy Rzeszothazewskie{w} nayego p(r)awem* II-84 (obok tego kilka razy, np.: *Rzeszotarzewski* I-252, II-24; być może, iż brak litery *r* w przykładzie 1. jest wynikiem tylko omyłki pisarza), *yszedł doTwozianicz ybył tam sescz nedzel* A-II-131. Poza tym stale *rz*, np.: *przytem* II-239 v, *przetpelk* (n. własna), *cztirzy* II-289, *brzodze* 359 itp. Też kilkanaście razy wystąpił zapis *rsz* dla *rz* prawie wyłącznie w liczebniku *trzy*, co wskazywałoby raczej na pisownię normalizowaną, a nie na tego typu wymowę — tj. *rš*, np.: *y trszy gim rany dal* I-235, *trszidzeszczy lath tryszi latha* I-288 v itp.

Prof. Kuraszkiwicz zanotował taką samą zbieżność wymowy głosek *rz* i *ẓ* u pisarza pyzdrskiego³⁰.

13. Wąłczenie, czyli wymowa *ł* jako *u*.

W materiale niniejszym uwagę zwracają następujące zapisy, sugerujące walczącą wymowę spółgłoski *ł*: *Iako Ian y Barzey* (Błażej) A III-279 v; brak *ł* w wygłosie: *zayą* 'zajał' II-304, *zaya*, *zayą* (obok tego jednak: *zayął*) II-313 v³¹. Warto też odnotować zanik wygłosowe *-ł* po spółgłosce: *crođ* 'kradł' I-107 oraz *aby byl pod[w]* 'aby był podły' (z przekreślonym *w* w rękopisie) G III-82. Mniej pewny jest dwukrotny zapis: *tedy Marczin przibegw szszeczə nascze swymy kmothowiczy* I-235, II-9 v, bowiem z kontekstu wynika, że może to być również forma daw-

³⁰ Najdawniejszy przejaw zbieżności wymowy *rz* i *ẓ* u pisarza pyzdrskiego z 1410 r. „Język Polski”, Kraków 1953, z. 5, s. 381 — 391.

³¹ Są też u pisarza A 2 zapisy *Gowarzewsky* II — 451 v i III — 36 v, co można by wywodzić od *głowarz*, bardziej prawdopodobne wydaje się pochodzenie tego nazwiska od *gowarz* z rdzeniem *gow* — tym samym co ros. *goujadina* (mięso wołowe), czy ros. *goużdz* (czór wołowy, pieczeń wołowa); jest miejscowość *Gowarzewo* w pow. Środa (por. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. II, s. 756); Bardzo też możliwe, że występuje tu rdzeń *gowor*, a więc taki sam, jaki występuje w staropolskim imieniu *Goworek*.

nego part. praet. act. I z nieprawidłowym *w* po tematach spółgłoskowych, jak i czas przeszły z *-t* zapisanym przez *-w*.

Według prof. Zwolińskiego początkowych przejawów tzw. „wałczenia” należy się dopatrywać dopiero na przełomie XVI i XVII wieku³². Prof. Stieber natomiast sugeruje możliwość występowania tego zjawiska już około roku 1444³³.

14. Grupa spółgłoskowa *chw*.

Występowanie grupy spółgłoskowej *chw* notuje się w 4 przykładach: *Chwalanczini* II-492 v, *Chwalantha* 492 v, *Boguchwał* III-98 v, *Chwał Ratayski* I-330 v. Także 2 przykłady niezbyt jasne: *w chałka bratha* (‘u chałka brata (?)’) II-250 v, *u yana Chalowskiego* II-276.

15. Grupy spółgłoskowe *sr* *źr* *źr'.

W omawianym materiale występuje tylko jeden zapis w kontekście łacińskim z *sr*: *Sroczsky* II-463. Poza tym stale *śrz* ≤ *sr' : *Szroczski* II-143, *ze Szrzema* III-247, *przede szrzem* I-247, *przedeszrzem* II-19, *thesthes in Szrzem* I-247, *Szrzemanom* I-239, II-12, *weszrodą* II-459 v, III-53, *naszrodą* I-414 v, *szrebrem* II-91, *schrzebra* II-321, *schrzebra* II-321; 12 razy. Brak materiału z *źr' i *źr'.

Warto nadmienić, że stosunkowo więcej przykładów z grupą *śr* (nie *śrz*!) notuje, dla tego samego terenu, lecz z okresu nieco wcześniejszego, W. Śmiech³⁴.

16. Przejaw mieszania spółgłosek *ń* z *ń*.

Zaskakujące jest zjawisko mieszania spółgłosek *ń* i *ń* w materiale kościańskim, więc wielkopolskim. Dotychczas zjawisko takie notowano w zabytkach mazowieckich³⁵.

³² Przejskie $t \geq u$ w języku polskim, Biul. PTJ IX (1949), s. 81—96; Poważne zastrzeżenia co do ujęcia chronologii i geograficznego występowania tego zjawiska przez Zwolińskiego zgłosił już w r. 1949 prof. Rospond: *Studia nad językiem polskim XVI wieku*. Wrocław 1949, s. 330—331.

³³ Op. cit., s. 77.

³⁴ *Rozwój historyczny polskich grup spółgłoskowych *sr* *źr* *źr'*, ŁTN, Łódź 1953, s. 24 i 33 (por. też uwagi autora o nazwie *Szrzem*).

³⁵ Wł. Kuraszkiwicz: *Pochodzenie polskiego języka...*, s. 100—101; S. Rospond w artykule *Z badań nad przeszłością polskiego języka literackiego. II Palatalność spółgłosek wargowych*. JP XXXIII (1953), s. 19—25, zestawia i omawia tego typu przykłady wyłącznie z Mazowsza. Według Nitscha (por. op. cit., s. 446—447) cecha ta we współczesnych gwarach polskich, w różnych jej wariantach fonetycznych, występuje na terenie dialektycznym północno-wschodniej Polski.

Notujemy je w 17 przykładach, pochodzących zarówno od pisarzy A i G, jako też od pisarzy pozostałych. 14 razy wystąpił znak *ń* w miejscu *ń*: *nyerzyla* ('mierzyła') II-399 v, *nyerzenu*, *aby gy nyal* II-501 v, III-107, *nyą* ('mieć') II-512 v, *any nyecza* ('miecza') II-442, *na rąkonye* II-259 v, *Iaconyą* ('Jako mieć') II-413 v, *ossnyą* ('ośmią') II-459 v, *dal nygo* ('dał mi go') II-266 v, *ny* ('mi') 493, *nymo* ('mimo') III-119, *podleysini* ('podlejszymi') III-119, II-507. 3 razy znak *ń* w miejscu *ń*: *ot myego* ('od niego') II-266 v, *myczss* ('nie') III-216, *Iaco myne* ('ninie') III-325. Niejasne są jednak zapisy, w których pomieszano twarde *m* z twardym *n*: *uprawiszma* ('uprawiznę') II-131, *swathcziny* ('świadczymy') III-420 v, *Iama* ('Jana') II-275; także *na myego pana* III-373 oraz *gednyego* III-121.

Przejaw mieszania tych spółgłosek zaczyna występować w niniejszym materiale dopiero mniej więcej od roku 1420/21, tj. od momentu, kiedy coraz częściej zaczyna się oznaczać miękkość przy pomocy znaku *y* lub *i*. Czy jest to odbicie żywej wymowy, trudno powiedzieć.

17. Przyimkowe i prefiksalne $s(e) \parallel z(e)$.

Zebrany materiał poklasyfikowano według następujących kryteriów:

- a) genetycznego ($*s\$, *iz(\$)$)
- b) morfologicznego (przyimek, prefiks) oraz
- c) fonetycznego, przy czym uwzględniono następujące pozycje fonetyczne: *-T* (przed spółgłoskami bezdźwięcznymi), *-D* (przed dźwięcznymi), *-A* (przed samogłoskami i przed *j*).

1) Przyimkowe $s(e) \parallel z(e) \leq *s\$$ w znaczeniu łac. ('cum'). Łącznie wynotowano 142 przykłady, w tym zaś typ $s(e)$ wystąpił 118 r. (około 83%), zaś — $z(e)$ tylko 24 r. Interesujące jest także to, że postać dźwięczna wystąpiła aż 8 r. w pozycji *-T*: z *Szesczy nacze* II-365, *zpyotrem* II-441, III-18 v, *zkolaczkem* III-110, II-503, z *pozesczą* II-492, *zpyancz grziwen* 354 v, *ztako dobrim* III-244 (wszystkie wystąpiły po r. 1420); w położeniu *-D* (7 r.): z *borcowskim* II-294, *zdzewanczy* II-407 v, z *sitem* ('z żytem') II-391 oraz 9 r. przed *-A* (i *j*): *zetrzemy* II-473 v (2 r.) III-74 v, *zecztyrmy* (2 r.) I-443 v, *zeduema* III-20 v, *zyagneska* II-493 (2 r.), *zyednym* II-407. Pozostałe przykłady mają stałe $s(e)$, np.: *sbraczø* I-149 v, *szdrugim* I-171 v, *s dzewanczø* I-292 v, *sgednym* 427, *sny* II-384, *spanem* III-421 itp. Warto, wydaje się, wspomnieć, że formy typu $z(e)$ zaczynają się stosunkowo częściej pojawiać od roku mniej więcej 1422/23. Jednak chaotyczna na ogół pisownia tych form, podobnie zresztą jak i szeregów *s - ś*, *z - ż*, nie pozwala zjawiska tego należyście ocenić.

2) Przyimkowe $s(e) \parallel z(e) \leq *iz(\$)$ (łac. ('ex')). I tu sprawa przedstawia się prawie analogicznie. Otóż na ogólną liczbę 105 przykładów, formy dźwięczne $z(e)$ wystąpiły 24 r. (23%) : *-T* (4 r.) : *zponecza* II-484 v, *z czolkowa* III-135 v, *z colaczcowicz* 279 v, *zChrzanstowa* III-307; w położeniu

-D (10 r.): *zbandlewa* II-261 v, *z seme* ('z ziemię') II-321 v, *z dołska* 357 v, *z boyanycz* 359, *z branska* II-315 v, *z zacrzewa* 476, *zbylanczina* III-244, *zlypna* 245 v, 258, *znaszey crwe* I-46 v; -A (10 r.): *zyey domu* 3/ 165 v, *zyego domv* II-470, III-70, *zgego* II-407 v, *zedwu lanku* I-431 v, *zetrzech stay* I-431 v, *zge volwarca* II-290 v, *zyezerzicz* III-163, *zwnyqczicz* 194, *z Iaroslaweck* 293 v. — Obok tego wystąpiło aż 81 przykładów z typem *s(e)*, dość często nawet w analogicznym połączeniu, np.: *sponeczka* II-484 v (2 r.), *szczolkowa* III-135 v, także: *sdomu* II-326, *sgorzicz* II-327 v, *s grodu* 486, *s rambina* 294, też: *szyurkowa* III-337 v itp. Rzecz, jak widać, nie jest całkowicie jasna.

3) Formy prefiksalne $s(e) \parallel z(e) \leq *s\%$. W sumie notuje się 43 przykłady (24 -T, 17 -D oraz 2 -A). Z tej liczby tylko 3 mają postać z: *zkazanya* III-135 v, *zgorzaly* II-366, *zbyezał* III-35, pozostałe stale *s(e)*, np.: *skazalo* I-252, *spokoyne* 244 v, *nesgednaly* 219, *sebral* II-238 v, *sbyezał* 449 v (2 r.) itp.

4) Prefiksy $s(e) \parallel z(e) \leq *iz(\%)$ są tu reprezentowane przez 47 przykładów (13 -T, 26 -D, 7 -A). Dziwne, że tylko 1 przykład ma z: *zyadly* III-73, poza tym stale (48 r.) *s(e)*, np.: *neszmowil* I-26 v, *szmowy* (w tym samym wyrazie 13 r.) I-26 v, *słomil* (np. scs. *izlomiti*) I-244, *sdalem* III-127; *spowedal* 172 v, *szegnal* I-431 v, *syqcz* III-55, także *spelna* II-366, *sdradził* I-107 itp.

Nadmieniam dodatkowo, że w materiale niniejszym także przyimek, *przez* ($\leq *perz\%$), jako też przedrostek *roz-* ($\leq *orz\%$), stale występują z końcowym -s: 1) *przez* (w sumie 16 przykładów), np.: *przesprawa* I-37 v, *przes pyqczy* II-364, także *przesdwu* I-344 v itd., 2) *roz-* (10 r.), np.: *y rosdzeliła* (2 r.) II-399 v, *rosgraniczona* III-198 v, *roszkladacz* II-53 v itp.

Jak więc z tego widać, sprawa interesujących nas przedrostków i przyimków nie jest jasna. Jedno jest pewne: obydwie kontynuanty prasłowiańskie $*s\%$ i $*iz(\%)$ były już wyraźnie na tym terenie pomieszane. O tym przekonuje nas fakt, że zarówno jeden, jak i drugi przyimek (prefiks) w olbrzymiej większości (od 80 do prawie 100%) oznaczony jest znakiem *s*³⁶.

18. Oboczność $ot(e) \parallel od(e)$ ($\leq *ot\%$).

W tym miejscu zestawiam po kilka przykładów, zarówno dla postaci *ot(e)*, jak i *od(e)*, przy czym oddzielnie zestawiam przykłady dla form

³⁶ Podczas opracowywania niniejszego zagadnienia miałem na uwadze następujące prace: a) S. Rospond: *Z badań nad przeszłością polskiego języka literackiego. I. Przyimkowe i prefiksalne $s(e) \geq z(e)$* , JP, XXXI (1951) s. 211 — 219, b) Fr. Sławski: *Prace językoznawcze Wiktora Węglarza (z fotografią)*, JP XXXII (1952), s. 176—180.

przyimkowych i oddzielnie dla prefiksów. Najważniejsze są tu tabele ilustrujące cały materiał.

W sumie wynotowano 106 form przyimkowych i 38 -prefiksalnych.

Przyimek *od* został oznaczony a) przez *ot* 99 r. (95% ogółu przykładów), np.: *ot kszandza* I-76, *oth Czewleya* 116, *otgolskiego* 422 v, *otBudziuoja* II-84 v, *ot yego* I-250, *otnego*, *otemnye* II-259, b) przez *od* 7 r.: *odnyego* II-501 v (obok tego: *otnyego*), III-128, 270 v, 107 v, *od Sobka* (obok: *ot Sobca*) II-493, *od zyda* II-369 v (ale obok: *ot zyda*), *od zadnego gyanctwa* III-443.

Prefiks *od* — oznaczono przez a) *ot* 32 r. (84%), np.: *otstępil* 3/ 187, *otpowedal* I-375, II-122 v, *otbil* I-235, *otmawyanyv* II-327 v, *otegnaly* II-131 v, *otegnał* II-266 v, b) przez *od* 6 r. (16%): *odpowedacz* II-369 v, *odstąpiła* III-451 v, *odbycz* II-425 v, *odbył* 507, III-119, 220.

Tabela A. Pisownia form przyimkowych *ot//od* w położeniu przed głoskami:

	bezdźwięcznymi	dźwięcznymi	półotwartymi	samogłoskami
<i>ot</i>	98 % (48)	87,5 % (14)	84 % (21)	100 % (16)
<i>od</i>	2 % (1)	12,5 % (2)	16 % (4)	—

Tabela B. Pisownia form prefiksalnych *ot//od-*:

	bezdźwięcznymi	dźwięcznymi	półotwartymi	samogłoskami
<i>ot</i>	90 % (18)	50 % (4)	100 % (3)	100 % (7)
<i>od</i>	10 % (2)	50 % (4)	—	—

Jak więc widać, stan pierwotny przyimka i prefiksu *otz został nieco bardziej naruszony przed głoskami dźwięcznymi i półotwartymi. Prawie analogiczne zjawisko zaobserwował w materiale niewiele wcześniejszym z tego samego terenu M. Karaś⁹⁷.

Pierwotne *ot* utrzymuje się natomiast wyłącznie przed samogłoskami.

19. Przyrostki *-ek* i *-ec*.

Notuje się tu wyłącznie przyrostek *-ek* (w sumie 64 r.) i *-ec* (6 r.), np.: *pyotrek* I-259 (2 r.), *passsek* 292, *Borek* 319 v, II-71, także: *dobitek* II-237, *vzytek* II-441 v (2 r.), *pacholek* II-309 v itp.; *Coszminecz* I-69 v, *clonowecz* II-214, *kopyecz* 318 v itp.

⁹⁷ *Historia i geografia prepozycji ot // od w języku polskim, Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. Warszawa 1955, t. I, s. 116.

20. Zaimek *ji* || *go* (w acc. sg. masc).

W sumie wynotowano 110 form zaimkowych, przy czym zarówno *ji*, jak i *go*, liczy po 55 przykładów, np. a) *ji*: *czszo gy wodl mycolay Curanowski I-50, y s yegoszmy gy wolø słomily I-154, ale gy yøl na swem I-208, kedy gy vlapily I-235* itp. b) *go*: *y yego przedanim bygo stradala I-107, obeszlalam go aby prziyal brucz rzesz I-252, tedy kedygo ranyl I-343, y otnego go stradze II-21* itp.

W świetle więc niniejszego materiału wydaje się słuszną sugestią, że najwcześniej starą postać zaimka *jb (w acc. sg.) zaczęto zastępować przez *go* na gruncie wielkopolskim³⁸.

21. Spójnik *abo* || *albo* nawiązujący tzw. zdania rozłączne.

W tym materiale notuje się wyłącznie postać *albo* (razem 23 przykłady), np.: *crzescziyanom albo zidom I-58, Iechal konem albo czolnem albo sedl I-337* itp. Jedynie raz spostrzeżono zapis: *ab* (przypuszczalnie jest to niedokończone *abo*), co pisarz A skrzątnie przekreślił i tuż obok dopisał *albo* II-348 (r. 1422). Widać, że na terenie kościańskim, na początku XV wieku, panowała postać *albo*. Rzecz się zatem przedstawia całkiem inaczej, niż to ma miejsce w rotach np. pyzdrowskich, czy poznańskich³⁹.

22. Spójnik *iz(e)*.

Występuje on wyłącznie w postaci *iz* || *ize* (łącznie 279 przykładów); postać krótką *iz* notowana jest 193 r., np.: *yz Ianusch vnanczsky Bezal szamotrzech na Michalowego czloweka I-399, yz mi xandz opath oberski I-396, Iakom przetho cupil ten skoth v woczecha. zelaska. iz mygo bilo trzeba kmey potrzebisne II-104 v* itp. oraz *ize* — 86 r., np.: *yzemy bril przyyechawszy szdomu y swana. swe zony ys szesczą. tako dobrich Iako szqm II-116 v, Iakosmy przitem bily. yze. Michal kozel. {na}rzecel lawnikom. yzeme. neczsne. ane werne sandzicze II-180*. Zarówno jedna, jak i druga postać mogła wystąpić w każdej pozycji, np. obok: *yako tho svatczimi yz k e d i zydwca I-46 (1413 r.)* jest: *Iako tho swatczø y z e k e d i Bronislaw I-139 v — 140* itp. Warto zaznaczyć, że mniej więcej od r. 1422 coraz częściej zjawia się *ize* i to do tego stopnia, że w latach następnych *iz* wystąpiło zaledwie kilkanaście razy. Spójnik *ize*, jak wiadomo, jest pierwotnie wielkopolski⁴⁰.

³⁸ Por. Wł. Kuraszkiewicz: *Pochodzenie polskiego języka...*, s. 109.

³⁹ *Tamże*, s. 110.

⁴⁰ E. Nieminen: *Beiträge zur historischen Dialektologie der polnischen Sprache. 4. Konjunktionen iz(e): ez(e) »dass, weil«* „Lud Słowiański”, Kraków 1931, t. II, s. A19 — A32.

23. Liczebnik *sietm*.

Postać liczebnika *sietm* zanotowano wyjątkowo u pisarza B w następującym przykładzie: *kedy Micolay dolnisczsky (!) Ręcił Iędrzychowy dzelnisczkemu (!) samo wthor zasedm dzesąd Grziwen y sha szethm 3/ 191 v 1412 r.*) Wypadek to jednak odosobniony tym bardziej, że ten sam pisarz używa także formy *siedm*. W sumie zaś postać *siedm* wystąpiła 9 r.

Według Wł. Kuraszkiewicza postać *sietm* jest formą dialektyczną pomorsko-mazowiecką⁴¹.

24. Stryj || wuj (i wyrazy pochodne).

Dla wyrazu *wuj* jest tylko 1 przykład: *swey wuyney* I-343, dla *stryj* natomiast 14: *stryya* (g. sg.) I-171 v, 187, o *strya* III-215, *stryy* II-208, *po stryyu* I-343, II-320, 321, *stryni brat* III-74 v, II-473 v, *po bracze strynem* 357 v (2 r.), *strigewysną* (acc. sg.) II-330 v, *striewisny* (g. sg.) II-489 v, III-98 v. A więc twierdzenie, że formy tego typu są północnopolskie, znajduje tu całkowite poparcie⁴².

25. Trzymać || dzierżeć.

Forma *trzymać* wystąpiła w całym materiale u wszystkich pisarzy 48 r., zaś *dzierżeć* 54 r. Dość interesujące jest to, że procent użycia tej pierwszej w latach 1420—28 stale maleje, co najlepiej zobrazuje załączona niżej tabela.

A oto niektóre z przykładów: a) dla *trzymać*: *trszy latha witrzimal* II-211, 230, I-132 v, II-365 v, *satrzymal* II-252 v itp. b) dla *dzierżeć*: *Taco gim ect. Iako Ian yMicolay ssszwimi szynowoty zemlyno dzedzią widzeryly mimo trszidzesczy lath gich prawo oczcziszno* I-176 v (1415 r.), *wydzeryly* II-281 v, III-98 v, *a tego bil wdzerzenyu otwyqzanya aze do dzyszego dnya* III-137 itp.

Wyjaśnia się równocześnie, że zarówno *trzymać*, jak i *dzierżeć*, mogło być użyte albo a) w znaczeniu trzymać coś legalnie, tj. zgodnie z prawem lub też b) trzymać przemocą, bezprawnie, czyli różnicy semantycznej pomiędzy tymi dwoma wyrazami nie udaje się stwierdzić.

Jak więc z tego widać, szerzenie się na tym terenie formy czasownikowej *dzierżeć* było najwidoczniej podyktowane wpływem sąsiedniego

⁴¹ Por. Wł. Kuraszkiewicz: *Pomorsko-mazowiecki liczebnik siet(e)m*. „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, 1949, t. III.

⁴² Por. A. Obrębska: *Stryj, wuj, swak w dialektach i historii języka polskiego, z 3 mapami*. „Monografie polskich cech gwarowych”, nr 5, Kraków 1929.

dialektu małopolskiego. Z drugiej zaś strony wiadomo, że forma *trzymać* jest postacią dialektyczną wielkopolską i że w wieku XV. rozszerzona została na tereny Małopolski i Mazowsza⁴³.

Tabela ilustrująca użycie obu omawianych form czasownikowych w zależności od okresu: a) lata 1410—20 i b) 1420—28.

	trzymać (i pochodne)	dzierżeć (i pochodne)
1410—20	62 % (34)	38 % (21)
1420—28	30 % (14)	70 % (30)

* * *

W omawianych rotach kościańskich występują obok cech wielkopolskich także i małopolskie. Te ostatnie są chyba wynikiem wpływu sąsiedniej Małopolski.

Do cech niewątpliwie wielkopolskich, występujących bez obcych oboczników należą tylko 1) *ize* 2) *stryj wuj* 3) *meگو mej* 4) grupa *chw*, może także 5) *śrz* ≤ **sr'* oraz 6) zbieżność wymowy *rz - ż*.

Cechy wielkopolskie występujące obocznie z małopolskimi: 1) *-'ev* || *-'ov* 2) *jachać* || *jechać* 3) *trzymać* i *dzierżeć* 4) przyczasownikowe *mię cię się* || *mie cie sie* 5) *ra-* || *re-* 6) *ja-* || *je-*. Nie wiadomo, co sądzić o dialektycznej przynależności spójnika *albo* (prof. Kuraskiewicz przypuszcza, że w Wielkopolsce występowała postać *abo*).

Nadto udało się stwierdzić, że w rotach kościańskich

- 1) jest wyłącznie *powiedać*;
- 2) jest tylko *-ek*, *-ec*;
- 3) stary acc. masc. *ji* wypierany jest przez *go*;
- 4) przeważa w olbrzymiej większości *s(e)* z dawnych **s** i **iz(s)*;
- 5) przeważa stara postać *ot(e)*;
- 6) samogłoski długie *ā* i *ē* zmieniają barwę;
- 7) są zapisy świadczące o zwięźeniu artykulacji obu samogłosek nosowych; o ich nosowej artykulacji trudno coś pewnego powiedzieć;
- 8) $oN \cong uN$.

Analiza pisowni szeregu *S* i *Š* dała w wyniku stwierdzenie, że pisownia ta jest na ogół dość chaotyczna. Interesujące jest mieszanie *ń* z *ń* oraz przejście $l \cong u$.

Zdajemy sobie sprawę z faktu, że ostateczne wyjaśnienie niektórych z wyżej przedstawionych zjawisk językowych będzie osiągalne dopiero wtedy, kiedy będziemy dysponowali szerokim materiałem językowym z całego obszaru Wielkopolski. I nie tylko z Wielkopolski.

⁴³ Por. E. Nieminen: *Beiträge zur historischen Dialektologie der polnischen Sprache*. „Lud Słowiański”, Kraków 1930, 1931. t. I, II.

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе приведено краткое описание, главным образом фонетическое, рукописных судебных косцянских формул присяги с 1410 — 1428 гг., собранных автором в Воеводском государственном архиве в Познани.

Наиболее внимания уделено носовым гласным, причем отдельно разработано современную заднепосовую гласную *a* и отдельно *ę*. В общих случаях дело касалось установления произношения носовых гласных у косцянских писарей (главным образом у писаря *A* и *G*), причем автор опирался на орфографию формул присяги.

Из анализа орфографии носовых гласных вытекает, что они имеют тенденцию к расщепленному произношению, главным образом в положении перед *-T* и *-P*, если дело касается их носовой артикуляции. Имеются здесь также примеры, которые подтверждают тенденцию носовых гласных на территории Великой Польши к суженному произношению, а именно современная гласная *ę* сближалась в выговоре с *ę̇* (средний звук между носовыми *e* и *a*), современную же гласную *a* произносили уже скорее как *ę̇* (средний звук между носовыми: *a* и *o*). Раньше аналогичное явление наблюдал профессор Курашневич у великопольского писателя с 1428 г. Марцина из Медзержеца (ср. *Właściwości językowe wielkopolskiego rękopisu Marcina z Miedzerczeczca. Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. Warszawa 1957, t. 2, s. 122—123*).

Материал, относящийся к носовым гласным, довольно широко иллюстрирован таблицами.

В косцянских формулах присяги имеется еще достаточно ясно обнаруживающаяся старая параллельность местоимений *mię cię się* после предлогов рядом с *mie cie sie* при глаголах. Кроме вышеупомянутых учтено целый ряд других вопросов, причем некоторые из них обсуждены очень поверхностно ввиду скудости первоисточников. Следует здесь упомянуть прежде всего о переходе группы *ra- ≥ re-*, *ja- ≥ je-*, наличие *jachać* с *jechać* и т. д.

Вообще констатируется, что в косцянских формулах присяги, великолепном диалектном памятнике старины, рядом с языковыми великопольскими свойствами, как напр.: 1) *iże*, 2) *stryj wuj*, 3) группа *chw* и т. п., существуют в большинстве случаев свойства параллельные, великопольско-малопольские, напр.: 1) *-'ev -'ov*, 2) *jachać || jechać*, 3) *trzymać dzierzęc*, 4) *mię cię się || mnie cie sie* и т. п.

Выступает здесь исключительно союз *albo* (не *abo* — по мнению проф. Курашневича этот последний предположительно великопольского происхождения.)

Сверх того удалось установить, что в косянских формулах присяги: 1) существует исключительно *powiedać* 2) есть только *-ek, -ec* 3) старый асс. *ji* уступает место *go* под сильным напором последнего 4) долгие гласные *ā* и *ē* меняют окраску 5) $oN \cong uN$ и т. д.

Довольно интересное здесь смешивание *ń* с *ń̄*, а также переход *ł* = *u*.

Анализ рядов *S* и *Š* в итоге привел к заключению, что эта орфография довольно хаотична.

Конечной целью статьи есть представление некоторых диалектоязыковых явлений на территории Косянского уезда в начале XV в. а также где это было возможно, сочетание их с современными итогами исследований в области исторической диалектологии.

В результате анализа обсуждаемого здесь материала удалось также извлечь вывод, что старопольские памятники письменности заключают в себе ряд новых вопросов, сегодня еще недостаточно известных, обнаружение которых и их научное исследование должно сделаться неотложным требованием лингвистов.

ZUSAMMENFASSUNG

In der vorliegenden Arbeit werden die handschriftlichen Eidesformeln aus Kościan in den Jahren 1410—1428 besprochen mit besonderer Betonung der phonetischen Seite. Die Eidesformeln wurden von dem Verfasser in dem Posener Wojewodschaftsarchiv gesammelt.

Die Hauptaufmerksamkeit widmet der Verfasser den Nasalvokalen, wobei er gesondert den heutigen Nasalvokal hinterer Reihe *ɤ* und, gesondert, den Nasalvokal vorderer Reihe *ɛ̃* behandelt. In beiden Fällen handelt es sich um die Feststellung der Aussprache der Nasalvokale bei den Kościaner Gerichtsschreibern — hauptsächlich bei dem Schreiber A und G — im Anlehnung an die Rechtschreibung der Eidesformeln.

Die Analyse der Rechtschreibung der Nasalvokale zeigt, dass sie die Neigung haben, gespalten ausgesprochen zu werden vor allem in der Stellung vor *-T* und *-P*, wenn es sich um die nasale Artikulation handelt. Wir finden hier auch Belege, die die auf dem grosspolnischen Gebiet bestehende Neigung bestätigen, die Vokale verengernd auszusprechen, und zwar der Vokal *ɛ̃* ähnelte in der Aussprache dem *ä* (Mittellaut zwischen dem nasalem *e* und *a*), der Vokal *ɤ* wurde eher als *ą* ausgesprochen (Mittellaut zwischen den nasalem *a* und *o*).

Eine analoge Erscheinung hat schon früher Prof. Kuraszkiwicz bei dem grosspolnischen Schriftsteller Martin von Miedzrzecz im J. 1428 beobachtet (Vgl. *Właściwości językowe wielkopolskiego rękopisu Marcina z Miedzrzecza. Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. Warszawa 1957, t. 2, s. 122—123).

Das Material bezüglich der Nasalvokalen ist ausgiebig in Tabellen veranschaulicht.

In den Kościaner Eidesformeln finden wir ein noch ziemlich deutliches Auftreten von pronominalen älteren Nebenformen *mię cię się* nach den Vorwörtern neben den Formen *mie cie sie* bei den Verben.

Neben den oben erwähnten werden noch mehrere Sprachprobleme behandelt, wobei einige von ihnen infolge der unzureichenden Quellenbelege nur angedeutet werden. Hierher gehören vor allem die Übergangsgruppen im Anlaut *ra- ≅ re-*, *ja- ≅ je-*, das Auftreten von *jachać* neben *jechać* u. dgl.

Allgemein wird angenommen, dass in den Kościaner Eidesformeln, dem dialektischen Sprachdenkmal Grosspolens, neben den eigentlichen grosspolnischen Spracheigentümlichkeiten, wie z. B. 1) *ize* 2) *stryj wuj* 3) die Gruppe *chw* und ähnlichen, auch zahlreiche nebenformliche Merkmale vorkommen, die den Charakter der gross- und kleinpolnischen Mundarten tragen, z.B. 1) *-'ev* || *-'ov* 2) *jachać* || *jechać* 3) *trzymać* und *dzierzyć* 4) *mię cię się* || *mie cie sie* und ähnliches.

In den Eidesformeln finden wir ausschliesslich das Bindewort *albo* nicht *abo* (die letztere Form ist nach Prof. Kuraszkiwicz vermutlich grosspolnisch).

Überdies hat der Verfasser festgestellt, dass in den Kościaner Eidesformeln ausnahmslos vorkommen: 1) *powiedać* 2) nur *-ek*, *-ec*, 3) der altertümliche männliche Accusativus *ji* wird von dem *go* stark verdrängt, 4) die langen Vokale *ā* und *ē* ändern ihre Klangfarbe 5) *oN* ≅ *uN* u. s. w.

Interessant erscheinen die Verwechslungen *ń* mit *ń* und der Übergang *ł* ≅ *u*. Die Analyse von *S* und *Ś* Reihen hat zur Schlussfolgerung geführt, dass diese Rechtschreibung im allgemeinen ziemlich chaotisch ist.

Der Verfasser sieht seine Aufgabe darin, mehrere Spracherscheinungen auf dem Gebiete der Kościaner Mundart am Anfange des XV. Jhts zu charakterisieren und, wo es begründet erscheint, dieselben mit bisherigen Ergebnissen der Forschungen im Bereich der historischen Dialektologie zu vergleichen.

Auf Grund des hier besprochenen Sprachmaterials kann der Schluss gezogen werden, dass die altpolnischen Sprachdenkmäler einen Schatz von bis heute noch unerforschten oder nicht genügend bekannten Problemen in sich bergen. Als dringende Aufgabe der Sprachgelehrten muss also ihre Auffindung und die wissenschaftliche Erklärung derselben angesehen werden.